

О ЕТИМОЛОГИЈИ СРПСКОГ ДИЈАЛ. ОДИВА

Милош Макевић

Универзитет у Београду / Војна академија у Београду (Србија)

ON THE ETYMOLOGIES OF SERBIAN DIALECTAL LEXEME *ODIVA*

Miloš Makević

University of Belgrade / Military academy of Belgrade (Serbia)

mdmakevic@gmail.com

Abstract: This paper deals with the question of the meaning, geographical area of use, and etymology of the lexeme *odiva*. All meanings of the lexeme, the oldest record, as well as instances of the use of this word, are shown in the first part of the text. We demonstrate where this lexeme is (or was) commonly used in the second part. The third part examines the existing etymologies and their stronger and weaker sides.

Keywords: etymology, Serbian language, dialects, semantics, area of dispersal

Апстракт: Рад се бави питањем значења, ареалном распрострањеношћу и етимологијом лексеме *одива*. У првом делу рада су установљена сва значења лексеме, најстарији запис, као и примери употребе ове речи у српском језику. У другом смо делу показали где је све распрострањена (или је била распрострањена) лексема *одива*. У трећем делу су размотрене постојеће етимологије и њихове јаче и слабије стране.

Кључне речи: етимологија, српски језик, дијалекти, семантика, ареал распрострањања

1. Значење и потврде. Семантика лексеме *одива* позната је и највећим се делом поклапа у свим речницима и изворима. Најстарији запис ове речи налазимо у *Новопазарским записима Сима Будманија*¹ из 1734. године. Уз одредницу је дато тумачење њеног значења на италијанском језику 'figliuola maritata fuori di casa' – 'удата ћерка ван куће'. Речник ЈАЗУ (VIII: 596) даје следеће објашњење, преузето из другог издања Вукова Рјечника: 'odíva, udata је djevojka odíva kući i kućanima, odakle se udala', са акцентском напоменом да се у Црној Гори говори *òdīva*. У истом је речнику наведена

¹ Симо Будмани био је трговац из Дубровника. На једном од својих трговачких путовања боравио је у Новом Пазару, где је и записао овај кратак „речник“. Ови записи имају облик разноврсне грађе, а не јединственог дела.

и пословица *Omraženoj odivi od roda ni pozdrav*. Лексема се такође појављује и у пословицама *Удаје се одива онђе ће има љеба* (Stefanović 2009: 101) и *Зла одива роду се плаче, а добра трпи* (Rečnik SANU XV: 131 – s.v. *некућница*). Навешћемо неке примере употребе: „На Шћепањ-дан дође ми *одива*/ Из Штитара̄, љетос поведена“ (Njegoš 2005: 144, стихови 2745-2747), „Навући ћу клетву на дом, разгубаћу пород, отровати муку, закаменити сјеме у *одиви*“ (Ljubiša 1924: 41), „*Одиве* су им на цијени – рађају здраву и лијепу дјецу“ (Lalić 1957: 12). У Речнику САНУ (XVIII: 56) наведена су два значења: прво као у већини осталих речника, а друго је ’уопште женско дете (које ће се једног дана удати)’. Наведена је такође лексема *одивоша* ’пејор. од одива’ и *одивство* ’само у изразу: на одивство отићи *удајом постати одива*’. У Речнику Матице српске (IV: 38) налазимо следећу дефиницију значења ове лексеме: ’покр. удата жена у односу на породицу или кућу из које потиче, удата ћерка, сестра, братаница и сл.’, са назнаком о акценту у вокативу: *одиво*. У Речнику косовско-метохијског дијалекта (Elezović 2017) такође стоји наша лексема, под одредницом *одива*, генитив *одивѐ*, са објашњењем ’невеста, доведена девојка је одива кући и укућанима одакле се удала’. Такође, у Речнику ужичког говора (Cvijetić 2014: 255) налазимо дефиницију сличну оној која је обележена као друго значење у Речнику САНУ: ’девојка (као будућа удавача)’. Речник наводи следеће употребне контексте: „Милошевићи-Зекановићи, чији су преци у селу и округу заузимали најугледнија места, чије су се *одиве* удавале у најбоље ваљевске и ужичке домове“; други пример: „Седам шамија за седам *одива* из наше вамилије“. Детаљан списак речника и писаца где су наведена тумачења ове речи може се наћи у (Njegoš 2005: 471-477).

Као деривати лексеме *одива* јављају се *одивих* или *одивичих* – ’одивин син’ и *одивичина* или *одивичића* – ’одивина кћи’. Ови облици се говоре у Црној Гори (Rečnik JAZU VIII: 596).

У Речнику ЈАЗУ (VIII: 596) реч *одива* има још једно значење, обележено са *одива*²: ’*tako u Šumadiji zovu tomačke darove devojci*’. Такво ширење и пренос значења, који се одвија у семиотичком кругу једног обреда – какав је у овом случају свадбени – карактеристично је за језик народне културе.

2. Ареал распрострањања. Како наводи Д. Вушовић у чланку *Значење и употреба речи „одива“* „реч *одива* се често јавља код наших писаца из јужних [*и југозападних* – М. М.] крајева“ (Vušović 1937: 117-119). У то нас уверавају и контексти употребе ове речи у Речнику ЈАЗУ. Примери су узети из дела П. П. Његоша, Валтазара Богишића, Стјепана Митрова Љубише, Вука Врчевића, Михаила Лалића, Тамила

Сијарића што нам са своје стране оцртава просторе где се ова реч употребљавала (или се и даље употребљава). Дакле, то су говори Црне Горе и Дубровника са околином. Даље, Нићифор Дучић наводи како се, поред Црне Горе, реч чује и у Херцеговини: „о

3. Етимологија.

3.1. Историја питања. У нашој историјско-етимолошкој литератури није објашњено порекло речи *о

Први покушај етимологизације ове лексеме објављен је у часопису *Finnisch-ugrische Forschungen* 1901. године. У раду *Ein altes slavisches lehnwort im finnischen J.* Микола (J. J. Mikkola) је настојао да етимологију финске речи *ativo* 'посета свекру и свекрви' доведе у везу са срп. *о

У истом часопису 33 године касније Микола сам оповргава ове своје претпоставке, наводећи нову, Даничићеву етимолошку интерпретацију³. Наиме, аутор наводи како је *о

² Пољица су крај источно од Сплита, налазе се на икавском терену.

³ Дело на које се Микола позива када каже „Даничић је [...] утврдио старији облик *ходива*“ је Gj. Daničić, *Korijeni s riječima od njih postaliјem u hrvatskom ili srpskom jeziku*, Zagreb: JAZU, 1877, 214. У Речник ЈАЗУ то тумачење из неког разлога није унето.

⁴ Тј. поименичавањем женског рода партиципа, који је пре тога попридевљен.

92***

партицип Микола се позива на пример из Речника ЈАЗУ (III: 645), који је преузет из Стулићева речника: *hodiv* – ’koji može hoditi‘ (Mikkola 1934: 167-168).

Предложићемо још једну, засад отворену хипотезу која доводи реч *одива* у везу са псл. глаголом **otъděti/*otъděvati*, који има изузетно широку семантику у словенским језицима, нпр. срп. *одевати* (Rečnik SANU XVIII: 34), буг. дијал. *одевам* (BER IV: 796) ’испаштати; враћати дуг‘, чак. (хрв.) *oldivat* ’развезивати, ослобађати, распуштати, растезати‘, словен. *oddevati* ’отварати‘, рус. дијал. *отдивиться* ’отцепити се‘ (ESSYa XXXVI: 215-216) и сл.

3.2. Етимолошка расправа.

Прве две етимологије (тј. да је *одива* девербатив глагола *одићи* и друга да је превојна варијанта именице *дѣва* с протетичким *о-*) које је предложио Микола делују мало вероватне, и сам њихов аутор их доцније одбацује.

Трећа етимологија предлаже постанак лексеме *одива* од партиципа глагола *ходити*. Слабе стране ове претпоставке су следеће: (*х*)*одива* би морало бити релативно рана твореница, док су партиципи још били жива категорија у српском; уз то, употреба партиципа била је више карактеристична за црквенословенски језик, неголи за народни. Мање вероватном је чини и непостојање забележеног облика са [*х*], које се понегде и чува у дијалектима где је наша реч посведочена. Даље, постоји врло мало речи са истом творбеном структуром, тј. поименичен придев глаголског порекла са суфиксом *-ив(а)*. Тачније, ми смо нашли само две: *коприва* и *тетива*. Обе су прасловенске старине и обе имају не сасвим разјашњену етимологију. *Коприва* може бити и деноминал (в. ESSYa XI: 25-26). Ипак, ова интерпретација би се могла поткрепити са своје семантичке стране, будући да се дата лексема може довести у везу са лексемом *по’оде* ’прва мајчина посета тек удатој кћери; посета одиви‘ (Petrović 2013: 303), *поди* ’походи, посета мајке и остале ближе родбине кћери после удаје‘ (Cvijetić 2014: 269). Семантички би онда *одива* имала значити ’она која може ходити, тј. удавати се‘ (уп. рус. *выйти замуж*).

Што се тиче четврте етимологије, која доводи *одива* у везу са глаголом **otъděti/*otъděvati*, она би могла бити проблематична више са семантичке стране. Са творбене стране најпре би се могла претпоставити изведеница од глагола помоћу суфикса *-ва*. У том случају, такође нема пуно паралелних лексема у творбеном смислу. Паралеле би могле бити нпр. лексеме *врева* < *врети*, *плева* < **polti* или рус. *нажива* < *нажить*, *подлива* < *подлитъ* и сл. Поред сличне морфемске структуре, све ове лексеме повезује и чињеница да су све именице изведене од глагола са једносложним кореном. С друге стране, ако би се претпоставило да је [*и*] у корену настало од [*ѣ*], паралеле би могле да

пруже поједине лексеме које и на екавском и (и)јекавском терену срећемо са гласом [u] као наследником јата. Такве су нпр. речи (*z*)ди, *гриота*, *сикира*, *ники*, *старији* и многе друге (за више података в. Moskovljević 1963/64: 471-510). Наведену хипотезу може донекле потврдити облик *одева* 'покр. одива' (Rečnik SANU XVIII: 33), мада је и он сам несигуран услед своје јединичности. Речник САНУ га бележи само код Милана Ђ. Милићевића. Овај облик могао би да буде и псеудоекавизам. Скок још наводи облик *адиво*, са непознатим значењем, али га ставља у гнездо глагола *дјети*. Овај је облик Павлиновић забележио у Подгори у Далмацији (?). Што се, пак, значења тиче, оно би могло бити 'она која је одвојена (од куће)'.⁵

Занимљиву претпоставку по питању балто-српске паралеле речи *одива* изнео је Ј. Калима. Коментаришући финску реч *ativo*, он износи хипотезу да би она могла бити пореклом из балтичких језика са значењем 'дошљак' (уп. литв. *ateivis* 'странац, дошљак'). Затим вели: „Уколико је моја етимологија тачна, онда она доказује да је полазна тачка једнака код речи из лит. *ateivis* и срп. *одива*. Обе речи су изведене од глагола са скоро истим значењем⁵ уз помоћ суфикса -v. Из тога се може закључити да је српско значење [...] веома слично значењу балтичке речи које се развијало на тлу источне Финске“ [*превод наш* – М. М.] (Kalima 1939-1940: 211-214). Могуће је да су ове две лексеме имале једнаку мотивацију приликом творбе; такође, обе су настале од глагола који означава кретање (ако узмемо да је *одива* од (*x*)*одити*). Калима додаје да ће порекло речи *ativo* детаљно бити објашњено у раду Ола Терасвуорија „Ativon arvoitus“ (Teräsvoori 1941: 243-261), у којем се аутор бави питањем карелијске речи *ativo*. Аутор тамо заиста наводи разна значења ове лексеме: 'непозната жена', 'посета девојке пре неке свечаности', 'рођак или познаник у гостима', 'рођак', 'посета рођака' итд. Међутим, етимологије ове речи се фински научник не дотиче, осим што понавља Калимину претпоставку о настанку финске речи од балтичке.

*Одива*² би требало да буде истог порекла као и *одива*¹ (Rečnik JAZU VIII: 596)

4. Закључак. Семантика лексеме *одива* није одвећ разграната. Основно значење – 'удата девојка у односу на своју породицу' – распрострањено је у готово свим говорима где се лексема простире. Идући према северу, примећујемо да лексема добија нешто шире значење – 'девојка уопште (која ће се једном удати)' или развија ново значење 'момачки дарови девојци' (Шумадија).

⁵ Ради се о литванском глаголу *eiti*, паралелном српском *ићи*. *At-* је префикс, док је *-is* наставак.

Реч је распрострањена у следећим ареалима: говори Црне Горе, Дубровника, Херцеговине, Рашке, дела Далмације, Метохије, околине Ужица и Шумадије. Данас је жива у Црној Гори. Могуће је да су је досељеници из крајева где је она била у општој употреби пренели и у северније крајеве, где јој је значење временом модификовано.

Што се етимологије тиче, највероватнијом се чини Миколина етимологија да *одива* потиче од партиципа глагола *ходити*, премда питање и даље остаје отворено. Њена јача страна је свакако творбена, а заснованост тумачења њеног семантичког развика (коришћење глагола кретања у значењу удаје и блиским значењима) поткрепљују бројне паралеле из српског и других словенских језика. Претпоставка да је *одива* превојна варијанта сл. *дѣва* могла би бити тачна са семантичке стране, али је творбена страна чини мање вероватном. Трећа етимологија – да је *одива* настало од глагола *отъдѣти*/**отъдѣвати* – проблематична је са семантичке стране, понајвише због широког спектра значења глагола.

Библиографија

- BER*: Balgarski etimologichen rechnik (red. V. I. Georgiev, I. Duridanov). I- Sofiya: Akademichno izdatelstvo „Prof. Marin Drinov“, 1971-. [*БЕР*: Български етимологичен речник (ред. В. И. Георгиев, И. Дуриданов). I- Софија: Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, 1971-.]
- Cvijetić 2014*: Cvijetić, R. Rečnik užičkog govora. Beograd: Službeni glasnik – Učiteljski fakultet u Užicu Univerziteta u Kragujevcu, 2014. [*Цвијетић 2014*: Цвијетић, Р. Речник ужичког говора. Београд: Службени гласник – Учитељски факултет у Ужицу Универзитета у Крагујевцу, 2014.]
- Elezović 2017*: Elezović, G. Rečnik kosovsko-metohiskog dijalekta: digitalno izdanje (ured. S. Petrović i T. Tasovac). Beograd: Institut za srpski jezik i centar za digitalne humanističke nauke, 2017. Raskovnik: rečnička platforma. [pregledan 01.02. 2018.] <<http://raskovnik.org/rencici/GE.RKMD>> [*Елезовић 2017*: Елезовић, Г. Речник косовско-метохишког дијалекта: дигитално издање (уред. С. Петровић и Т. Тасовац). Београд: Институт за српски језик и Центар за дигиталне хуманистичке науке, 2017. Расковник: речничка платформа. [прегледан 01.02. 2018.] <<http://raskovnik.org/rencici/GE.RKMD>>]
- ESSYA*: Etimologicheskij slovar' slavyanskikh yazykov. 1- Moskva: Nauka, 1974-. ЭССЯ: [Этимологический словарь славянских языков. 1- Москва: Наука, 1974-.]
- Kalima 1939-1940*: Kalima J. Fi. *ativo*. – Finnisch-ugrische Forschungen XXVI/1939-1940, 211-214.
- Lalić 1957*: Lalić, M. Lelejska gora. Beograd: Nolit, 1957. [*Лалић 1957*: Лалић М. Лелејска гора. Београд: Нолит, 1957.]
- Ljubiša 1924*: Ljubiša, S. M. Pripovijest za vremena Maloga Šćerana, Beograd: SKZ, 1924. [*Љубиша 1924*: Љубиша, С. М. Приповијест за времена Малога Шћерана, Београд: СКЗ, 1924.]

- Njegoš 2005*: Marojević R. Gorski vijenac: kritičko izdanje: tekstologija. Podgorica: CID, 2005. [Његош 2005: Маројевић Р. Горски вијенац: критичко издање: текстологија. Подгорица: ЦИД, 2005.]
- Mikkola 1901*: Mikkola J. J. Ein altes slavisches lehnwort im finnischen. – Finnisch-ugrische Forschungen I/1901, 116.
- Mikkola 1934*: Mikkola J. J. Fi. *ativo*. – Finnisch-ugrische Forschungen XXII/1934, 167-168.
- Moskovljević 1963/64*: Moskovljević, M. Ikavski govor u SR Srbiji. – Južnoslovenski filolog XXVI/1-2/1963/64: 471-510. [Московљевић 1963/64: Московљевић М. Икавски говор у СР Србији. – Јужнословенски филолог XXVI/1-2/1963/64: 471-510.]
- Petrović 2013*: Petrović, D. i dr. Rečnik Kuča. – U: Srpski dijalektološki zbornik LX/2013, 303. [Петровић 2013: Петровић Д. и др. Речник Куча. – У: Српски дијалектолошки зборник LX/2013, 303.]
- Rečnik JAZU*: Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. Zagreb: JAZU, 1880-1976.
- Rečnik Matice srpske*: Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika (ured. M. Stevanović i dr). I-VI. Novi Sad: Matica srpska, 1967-1990. [Речник Матице српске: Речник српскохрватскога књижевног језика (уред. М. Стевановић и др). I-VI. Нови Сад: Матица српска, 1967-1990.]
- Rečnik SANU*: Rečnik srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika. I-. Beograd: SANU, 1959. [Речник САНУ: Речник српскохрватског књижевног и народног језика. I-. Београд: САНУ, 1959-.]
- Skok*: Skok, P. Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. I-IV. Zagreb: JAZU, 1971-1974.
- Stefanović 2009*: Stefanović, M. Ruski i srpski jezik o deci i porodici. – Slavistika XIII/2009, 101. [Стефановић 2009: Стефановић, М. Руски и српски језик о деци у породици. – Славистика XIII/2009, 101.]
- Teräsvuori 1941*: Teräsvuori O. Ativon arvoitus. – Kalevalaseuran vuosikirja, Porvoo, 1941, 243-261.
- Vušović 1937*: Vušović, D. Značenje i upotreba reči 'odiva'. – Naš jezik V/4/1937: 117-119. [Вушовић 1937: Вушовић, Д. Значење и употреба речи 'одива'. – Наш језик V/4/1937: 117-119.]